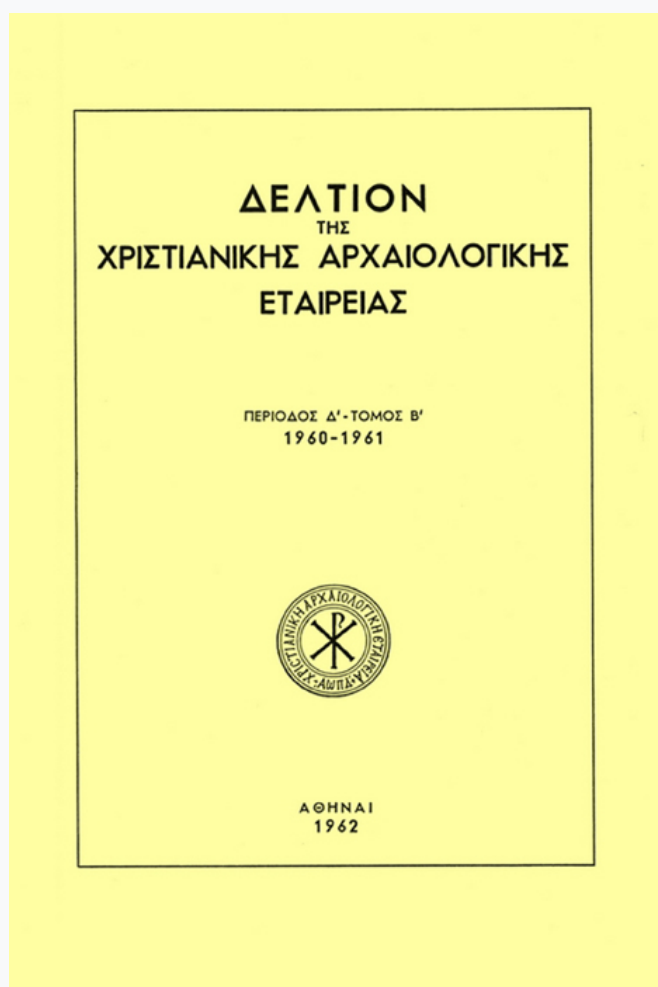

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 2 (1962)

Δελτίον ΧΑΕ 2 (1960-1961), Περίοδος Δ'

Η διαθήκη του Αγγέλου Ακοτάντου (1436), αγνώστου κρητικού ζωγράφου (πίν.52-53)

Μανούσος ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

doi: [10.12681/dchae.728](https://doi.org/10.12681/dchae.728)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ Μ. (1962). Η διαθήκη του Αγγέλου Ακοτάντου (1436), αγνώστου κρητικού ζωγράφου (πίν.52-53). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 2, 139-151. <https://doi.org/10.12681/dchae.728>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Η διαθήκη του Αγγέλου Ακοτάντου (1436),
αγνώστου κρητικού ζωγράφου (πίν.52-53)

Μανούσος ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

Δελτίον ΧΑΕ 2 (1960-1961), Περίοδος Δ' • Σελ. 139-151

ΑΘΗΝΑ 1962

Η ΔΙΑΘΗΚΗ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΑΚΟΤΑΝΤΟΥ (1436), ΑΓΝΩΣΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ *

(Πίν. 52-53)

Με τὴ διαθήκη τοῦ Ἀγγέλου Ἀκοτάντου (ἢ Κοτάντου), ποὺ δημοσιεύω παρακάτω ἀπὸ τὰ κρατικὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας¹, δὲν ἔρχεται ἀπλῶς νὰ προστεθῇ ἓνα ὄνομα στοὺς καταλόγους ποὺ ἔχομε τῶν Ἑλλήνων ζωγράφων πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀλωση², ἀλλὰ καὶ μᾶς γίνονται γνωστὲς ἀρχετὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐργασία του. Ὁ Ἀγγελος ἔζησε καὶ ἔδρασε κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΕ' αἰῶνα³ στὸ Χάνδακα, τὴν πρωτεύουσα τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης (ὅπου κατεῖχε καὶ τὸ σημαντικό ἀξίωμα τοῦ πρωτοψάλτη), ἦταν δηλαδὴ σύγχρονος μὲ δυὸ ἄλλους ζωγράφους ποὺ ξέρομε πὼς ἐργάστηκαν τότε στὴν πόλιν αὐτή, τὸν Ἀλέξιο Ἀπόκανο⁴, φίλο τοῦ Ἰωσήφ Βρυννίου⁵, καὶ τὸ Νικόλαο Φιλανθρωπηνὸ (1418/1419)⁶, συγγενῇ τοῦ οἴκου. Πατριάρχῃ Ἰωσήφ τοῦ Β'. Ἀλλὰ ἐνῶ οἱ δυὸ αὐτοὶ εἶχαν ἔλθει στὴν Κρήτη πιθανώτατα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Ἀγγελος Ἀκοτάντος, παρὰ τὴ βενετικὴ προέλευση τοῦ ἐπωνύμου

* Ἀνακοίνωση στὴ Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία (1 Ἰουνίου 1961).

1. Archivio di Stato di Venezia — *Duca di Candia 11: Atti antichi 2*, quat. 25 bis (1443 - 1457).

2. Σπ. Π. Λάμπρου, "Ἑλληνες ζωγράφοι πρὸ τῆς Ἀλώσεως, « Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 5 (1908), σ. 270-289 [ἀριθ. 1-54]. — Τοῦ ἴδιου, "Ἄλλοι Ἑλληνες ζωγράφοι πρὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἡ ἐν Ρώμῃ Καρδιώτισσα, αὐτόθι, τόμ. 6 (1909), σ. 210-224 [ἀριθ. α'-ιδ']. — Τοῦ ἴδιου, Τέσσαρες βυζαντινοὶ ζωγράφοι, αὐτόθι, σ. 485-486. — Ν. Α. Βέη, Βυζαντινοὶ ζωγράφοι πρὸ τῆς Ἀλώσεως. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς γραφικῆς, « Βυζαντίς », τόμ. 2 (1911-1912), σ. 457-473 καὶ (Προσθήκη εἰς τὰ περὶ τοῦ ζωγράφου Εὐλαλίου) 618 [ἀριθ. 1-22].

3. Ἐπομένως εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸ γνωστὸ Κρητικὸ ζωγράφον, Ἀγγελο, ποὺ ἔδρασε δυὸ αἰῶνες ἀργότερα (βλ. γι' αὐτὸν Ἀνδρ. Ξυγγουλόου, Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θερησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Ἀθῆναι 1957, σ. 169-171).

4. Βλ. Ν. Α. Βέη, ὁ.π., σ. 472-473, ἀριθ. 22.

5. Βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσήφ Βρυννίος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400, ἐν Ἀθήναις 1947, σ. 122-123 καὶ 126-130.

6. Βλ. Μ. Ἰ. Μανούσκα, Μέτρα τῆς Βενετίας ἐναντι τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπιρροῆς τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατ' ἀνέκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα (1418-1419), ΕΕΒΣ, τόμ. 30 (1960), σ. 96-101 καὶ 128-144.

του (Accountanto)¹, ἦταν γνήσιος Κρητικός, γεννημένος στὸ Χάνδακα, ὅπου εἶχε καὶ δυὸ ἀδελφοὺς (τὸν Ἰωάννη, ἐπίσης ζωγράφος, καὶ τὸ Θεόδωρο, σχολάρχης) καὶ ἄλλους συγγενεῖς.

Τὴ διαθήκη του τὴν εἶχε γράψει ὁ Ἀγγελος μὲ τὸ ἴδιο του τὸ χέρι στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, χωρὶς νὰ σημειώσῃ καμμιά χρονολογικὴ ἔνδειξη, καὶ ὕστερα τὴν εἶχε παρουσιάσει, μπροστὰ σὲ τρεῖς μάρτυρες, μὲ τὴν παράκληση νὰ δημοσιευθῇ εὐθὺς μετὰ τὸ θάνατό του, στὸ νοτάριο τοῦ Χάνδακα Γεώργιο Βατάτση. Αὐτὸς τότε συνέταξε, κάτω ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο, τὴ σχετικὴ πράξη (στὰ λατινικά) καὶ σημείωσε τὴν ἡμερομηνία «*die XXVI Aprilis, Indictione XIII*», παραλείποντας ὅμως καὶ αὐτὸς νὰ δηλώσῃ τὸ ἔτος. Τὸ πρωτότυπο αὐτὸ τῆς διαθήκης, παρὰ τὴν ἐπιθυμία τοῦ Ἀγγέλου, δὲν ἐδημοσιεύτηκε — ὅπως θὰ φανῇ παρακάτω — ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατό του καὶ μποροῦμε νὰ θεωρήσωμε βέβαιο πὼς ὁ νοτάριος Γεώργιος Βατάτσης (ποὺ πρέπει νὰ ἦταν ἤδη ἀρκετὰ ἡλικιωμένος)² πέθανε ἐν τῷ μεταξύ. Γιὰ πολλὰ χρόνια παραμένει ἀγνωστο, στὰ χέρια κάποιου δικοῦ του, ἴσως τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννη, ποὺ — ἀπὸ ἀμέλεια ἢ σκοπιμότητα — δὲν τὸ παρουσίαζε πονθενά. Καὶ μόλις τὸ Νοέμβριο τοῦ 1457 ὁ Ἰωάννης αὐτὸς θέλησε νὰ τὸ παρουσιάσῃ στὴ δονικὴ καγκελλαρία τοῦ Χάνδακα, γιὰ νὰ ἐπικυρωθῇ καὶ νὰ λάβῃ νόμιμη δημοσιότητα. Οἱ ἀρμόδιες ἀρχές, ἀφοῦ πρόσθεσαν κάτω ἀπὸ τὴν παλαιότερη πράξη τοῦ νοταρίου Βατάτση δυὸ ἔνορκες μαρτυρίες κληρικῶν (μὲ ἡμερομηνία 7 καὶ 9 Νοεμβρίου 1457) γιὰ τὴ γνησιότητα τῆς γραφῆς τοῦ Ἀγγέλου, καταχώρισαν πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ πρωτοτύπου αὐτοῦ (ἀκόμη καὶ μὲ τὶς διαγραφὰς ποὺ ἔφερε), καθὼς καὶ τῆς νοταριακῆς πράξεως

1. Στὰ νοταριακὰ ἔγγραφα τοῦ Leonardo Marcello, notaio in Candia 1278 - 1281, a cura di Mario Chiaudano e Antonino Lombardo, Venezia 1960 συναντῶνται, ἤδη στὰ 1280 καὶ 1281, ὁ Iacobus Accountanto (ἀριθ. 158 καὶ 514, σ. 58 καὶ 173), ὁ Marcus Accountanto (ἀριθ. 221, σ. 80), ἡ Kalli, relicta Marci Accountanto (ἀριθ. 440, σ. 151) καὶ ὁ Petrus Accountanto (ἀριθ. 326, σ. 115). ἐπίσης στὰ συμβόλαια τοῦ Benvenuto de Brixano, notaio in Candia 1301 - 1302, a cura di Raimondo Morozzo della Rocca, Venezia 1950, ὁ Iacobus Acotanto, filius quondam Leonardi (ἀριθ. 239, 524, 525, σ. 88 καὶ 189), ὅλοι κάτοικοι τοῦ Χάνδακα. Ἀργότερα, τὸ 1343, μαρτυρεῖται ὁ Hermolaus Acotanto, comerciaris Cretae (Σπ. Μ. Θεοτόκης, Θεσπίσματα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας 1281 - 1385, τευχ. I, ἐν Ἀθήναις 1936, σ. 247, ἀριθ. 20). Εἶναι πιθανὸ πὼς ἀπὸ τὸ Accountanto - Accotanto - Κοτάντος προέρχεται τὸ σημερινὸ κρητικὸ ἐπώνυμο Κουτάντος (μνεῖα Ἑμμαν. Κουτάντου, χιλιάρχου Κριτσᾶς, τὸ 1878 βλ. στὰ «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 8 (1953), σ. 196).

2. Ὁ Γεώργιος Βατάτσης ἀναφέρεται ὡς νοτάριος ἤδη στὰ 1387 (Μ. Ἰ. Μανούσας, Νέα ἀνέκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα (1386 - 1420) περὶ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 12 (1958), σ. 395, στ. 6 - 8), ἀρα θὰ εἶχε γεννηθῇ τὸ ἀργότερο στὰ 1365· θὰ ἦταν λοιπὸν στὰ 1436 (ὅταν, καθὼς θὰ δοῦμε, γράφτηκε ἡ διαθήκη) τοὐλάχιστο 70 χρόνων.

τοῦ Βατάτση καὶ τῶν δυὸ ἐνόρκων μαρτυριῶν ποὺ εἶχαν προστεθῇ, στὰ ἐπίσημα βιβλία τῶν πράξεων τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης ποὺ μᾶς ἐσώθηκαν καὶ ποὺ εἶναι γνωστὰ ὡς « *Atti antichi* ». Ἡ καταχώριση τοῦ ἀντίγραφου αὐτοῦ — τὸ πρωτότυπο δὲν ἐσώθηκε — ἔγινε στὶς 16 Νοεμβρίου 1457, σύμφωνα μὲ τὴ σχετικὴ πράξη ποὺ ἔχει προταχθῇ. Τὸ ἀντίγραφο αὐτό, μὲ ὅλα τὰ παραπάνω σημειώματα ποὺ προτάσσονται ἢ ἐπιτάσσονται, τὸ ἐκδίδω παρακάτω (ἔγγρ. Β', βλ. καὶ πίν. 52 - 53), μὲ τὴ διπλωματικὴ μέθοδο¹, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχή, κατὰ τὴν ὁποία, ὅπου ἔχει χαθῇ τὸ πρωτότυπο ἐνὸς ἐγγράφου, ἐκδίδεται ὅπως τὸ πρωτότυπο τὸ παλαιότερο (ἢ τὸ μόνο) ἐπίσημο ἀντίγραφο.

Ἄν ὅμως ἡ διαθήκη, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ ἐκδιδόμενο ἀντίγραφό της, παρουσιάστηκε στὴ δημοσιότητα τὸ Νοέμβριο τοῦ 1457, πότε τὴ συνέταξε ὁ Ἄγγελος Ἀκοτάντος καὶ τὴν παρουσίασε στὸ νοτάριο Βατάτση; Ὁ τελευταῖος, καθὼς εἶδαμε, ὡς μόνη χρονολογικὴ ἔνδειξη ἐσημείωσε τὴν ἡμερομηνία 26 Ἀπριλίου καὶ τὴν Ἰνδικτιῶνα 14. Ἐρωτᾶται λοιπὸν ποιὰν ἀπὸ τὶς πλησιέστερες πρὸς τὸ 1457 χρονολογίες, στὶς ὁποῖες ἀντιστοιχεῖ ἡ 14^η Ἰνδικτιῶν — κι' αὐτὲς εἶναι τὸ 1421, τὸ 1436 καὶ τὸ 1451 — μπορούμε νὰ θεωρήσουμε ὡς χρονολογία τῆς συντάξεως τῆς διαθήκης ἀπὸ τὸν Ἄγγελο καὶ τῆς ἐμφανίσεώς της στὸ Βατάτση; Εὐτυχῶς, τὴν ἀσφαλῆ ἀπάντησι σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα μοῦ τὴν ἔδωκε ἓνα ἄλλο ἐγγράφο, ποὺ ἀνακάλυψε σὲ ἄλλα φύλλα (μισοκαταστραμμένα δυστυχῶς) τοῦ ἴδιου κατάστιχου τῶν « *Atti antichi* », καὶ ποὺ τὸ ἐκδίδω κι' αὐτὸ (ἔγγρ. Α') καὶ γιὰ τὸν πρόσθετο λόγο ὅτι μᾶς παρέχει κι' ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ Ἀγγέλου. Πρόκειται γιὰ μιὰν ἀπόφασι τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Gerardo Dandolo, μὲ χρονολογία 24 Ἰουλίου 1457 — λίγους μῆνες δηλ. προγενέστερη ἀπὸ τὴ δημοσίευσή τῆς διαθήκης — ποὺ ἀναφέρεται στὴν κηδεμονία τῆς ὀρφανῆς κόρης τοῦ Ἀγγέλου Ἀκοτάντου. Τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐγγράφου εἶναι περίεργο καὶ κάπως διασκεδαστικό. Ἰδοὺ ἡ περίληψή του: Ὁ Θεόδωρος Ἀκοτάντος, σχολάρχης (*rector scholarum*), ἐκ μέρους καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννη, ζωγράφου, παρουσιάστηκε στὸ Δούκα καὶ τοῦ ἀνέφερε πὼς ὁ ἀδελφός τους Ἄγγελος Ἀκοτάντος, ἄλλοτε ζωγράφος καὶ πρωτοψάλτης στὸ Χάνδακα, εἶχε

1. Διατήρησα τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα, ποὺ ὑπῆρχαν πιθανώτατα καὶ στὸ πρωτότυπο. Ἀποκατάστησα μόνον τὴν κανονικὴν στίξιν καὶ τὰ κεφαλαῖα στὰ κύρια ὀνόματα. Τὶς διαγεγραμμένες περικοπὲς τὶς ἔκλεισα μέσα σὲ διπλὲς ἀγκύλες [...]. Μέσα σὲ ἀπλὲς ἀγκύλες [...] ἐσημείωσα τὰ χάσματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ σχίσσιμο τῆς ἐπάνω δεξιᾶς γωνίας τοῦ δευτέρου φύλλου, στοὺς στίχους 25 - 31, ποὺ προσπάθησα νὰ τὰ συμπληρώσω ὅσο μπόρεσα. Ἀνάμεσα σὲ διπλὲς κεραῖες || ... || ἐτοποιήθησα τὶς λέξεις ποὺ ἔχουν προστεθῇ ἐκ τῶν ὑστέρων πάνω ἀπὸ τὶς γραμμὲς τοῦ ἐγγράφου. Στὸ κείμενο δὲν ἔκαμα καμμιά διόρθωσιν· τὶς διορθώσεις καὶ παρατηρήσεις μου τὶς ἐσημείωσα στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα καὶ στὶς Σημειώσεις.

πεθάνει χωρίς διαθήκη¹. Τώρα υπάρχει μιὰ κόρη του, ἡ Βαρβάρα, σὲ ἡλικία γάμου (in aetate nubili), πού τὴν κηδεμονεύει ἡ μητέρα της Ἑλένη. Ἡ μητέρα της αὐτή, πού εἶναι *levis cerebri* (= ἐλαφρόμυαλη ἢ ἀνόητη), σκοπεύει νὰ τὴν παντρέψῃ μὲ τὸν Ἰωάννη Σκουλούδη, πού πηγαινοέρχεται διαρκῶς μπροστὰ ἀπὸ τὴν πόρτα της. Οἱ δύο της θεῖοι ὅμως ἐπιθυμοῦν νὰ τὴν παντρεύουν μὲ καλύτερον, ξοδεύοντας ἀπὸ τὴ δική τους περιουσία. Ὁ Θεόδωρος μάλιστα δέχεται νὰ τὴν ἔχῃ στὸ σπίτι του καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν κηδεμονία καὶ τὴ συντήρησή της ἕως νὰ παντρευτῇ. Παρακάλεσαν λοιπὸν τὸ Δούκα νὰ δεχτῇ τὸ αἶτημά τους καὶ νὰ λάβῃ τὰ κατάλληλα μέτρα γιὰ τὴν προστασία τῆς ὀρφανῆς κόρης. Ὁ Δούκας, βρίσκοντας τὴν παράκληση εὐλογία καὶ λαμβάνοντας ὑπόψει τὴν κατάστασι τῆς μητέρας της, ἀποφασίζει νὰ ἐγκατασταθῇ ἡ κόρη στὸ σπίτι τοῦ θείου της Θεοδώρου, διατάσσει τὴ μητέρα της νὰ μὴν τὴν παντρέψῃ χωρίς τὴ συναίνεση τῶν θείων της (διαφορετικὰ θὰ πληρώσῃ 500 ὑπέρπυρα πρόστιμο) καὶ τὸν ὑποψήφιο γαμπρὸ Ἰωάννη Σκουλούδη νὰ μὴν τὴν ἐνοχλῇ πιά, οὔτε νὰ συχνοπερνᾷ οὔτε νὰ πλησιάζῃ στὸ σπίτι της σ' ἀπόστασι μικρότερη ἀπὸ πενήντα βήματα (*per passus quinquaginta*), διαφορετικὰ θὰ φυλακίζεται καὶ θὰ πληρώνῃ 50 ὑπέρπυρα πρόστιμο κάθε φορὰ.

Ἀπ' ὅλη αὐτὴ τὴν κάπως ἀστεία ἱστορία ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ἡ μαρτυρία ὅτι τὸ 1457 ἡ κόρη τοῦ Ἀγγέλου Ἀκοτάντου εἶχε φτάσει σὲ ἡλικία γάμου. Ἄν δεχτοῦμε λοιπὸν πὼς ἦταν εἴκοσι περίπου χρόνων, τότε πρέπει νὰ γεννήθηκε γύρω στὰ 1437. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἔχομε τὴ μαρτυρία τῆς διαθήκης τοῦ Ἀγγέλου ὅτι, ὅταν αὐτὸς τὴ συνέτασσε, παιδί δὲν εἶχε, περίμενε ὅμως καὶ γι' αὐτὸ ἔγραφε ὅτι, ἂν ἡ γυναίκα του «*γεννήσῃ παιδὶν ἀρσενικόν καὶ ζήσῃ καὶ πανδρευθῇ, ἀφήνω τὰ ὀσπίτια μου τοῦ υἱοῦ μου..., εἰ δὲ γεννήσῃ ἡ γυναίκα μου παιδὶν θηλυκόν, νὰ εἶναι τὸ ὀσπίτι ὅλον εἰς προικόν τοῦ θηλυκοῦ*»². Ἡ Βαρβάρα λοιπὸν πρέπει νὰ γεννήθηκε λίγους μόλις μῆνες μετὰ τὴ σύνταξι τῆς διαθήκης. Ἐπομένως, συνδυάζοντας τίς δυὸ αὐτὲς μαρτυρίες, ὀδηγούμεστε στὸ ἔτος 1436 ὡς τὸ μόνο ἀπ' ὅσα ἀντιστοιχοῦν σὲ 14^η Ἰνδικτιῶνα πού συμβιβάζεται μὲ τὰ δεδομένα τῶν δυὸ ἐγγράφων. Εἶναι φανερὸ πὼς πρέπει ν' ἀποκλειστῇ τόσο τὸ ἔτος 1421, γιατί, ἂν εἶχε τότε γεννηθῇ ἡ Βαρβάρα, θὰ ἦταν τὸ 1457 σωστῶν 36 χρόνων, ἄρα σὲ ἡλικία πού δὲ θὰ χαρακτηριζόταν *puella* καὶ *puella* (Α', στ. 20, 21) καὶ δὲ θὰ χρειαζόταν κηδεμονία, ὅσο καὶ τὸ ἔτος 1451, γιατί, ἂν αὐτὸ ἦταν τὸ ἔτος πού γεννήθηκε ἡ Βαρβάρα, τότε τὸ 1457 θὰ

1. Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀγγέλου δὲν εἶχε ἀκόμη, καθὼς εἶδαμε, δημοσιευθῇ.

2. Βλ. Ἔγγρ. Β', στ. 8 καὶ 19. Πρβλ. καὶ στ. 20 - 22, 31 κλπ., ὅπου γίνονται προβλέψεις καὶ γιὰ τίς δυὸ περιπτώσεις πού τὸ μελλοντικὸ παιδί θὰ εἶναι εἴτε ἀγόρι εἴτε κορίτσι.

ήταν μόλις 6 χρόνων, άρα κάθε άλλο παρὰ σὲ ηλικία γάμου. Ἔτσι, καταλήγομε στὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα πὼς ἡ διαθήκη τοῦ Ἀγγέλου Ἀκοτάντου ἐγράφτηκε στὰ 1436.

Τὸ ἔτος αὐτὸ 1436 δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο πὼς ἦταν καὶ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Ἀγγέλου, γιατί τὴ διαθήκη του τὴν ἔκαμε, καθὼς μᾶς λέει, ἐπειδὴ ἐπρόκειτο νὰ ταξιδέψῃ στὴν Κωνσταντινούπολη (βλ. στ. 2), ὅχι ἐπειδὴ ἦταν ἐτοιμοθάνατος ἢ ἄρρωστος. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν νὰ ζοῦσε ἀκόμη, ὅταν σὲ λίγους μῆνες γεννήθηκε ἡ κόρη του Βαρβάρα. Ἔτσι μάλιστα θὰ μπορούσαν νὰ ἐξηγηθοῦν καὶ οἱ μεταγενέστερες διαγραφὰς πού ἔκαμε στὸ κείμενο τῆς διαθήκης του καὶ πού ἐπαναλήφθηκαν πιστὰ (στ. 11-14, 17-18, 21-22, 27-28, 33-34 καὶ 40-42) στὸ ἀντίγραφο πού μᾶς ἐσώθηκε.

Ἄν θέλαμε τώρα νὰ δώσωμε κάποια ἐξήγηση καὶ στὸ ὅτι ἡ διαθήκη τοῦ Ἀγγέλου ἔμεινε τόσα χρόνια ἀδημοσίευτη, δημοσιεύτηκε ὁμως ἀμέσως σχεδὸν μετὰ τὴν ἀπόφαση τοῦ Δούκα γιὰ τὴν κόρη του, θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ κάμωμε τὴν ἐξῆς ὑπόθεση: Οἱ ἀδελφοὶ του Θεόδωρος καὶ Ἰωάννης δὲν εἶχαν ἐμπιστοσύνη στὴ χήρα του Ἑλένη καὶ γι' αὐτὸ ἐφρόντισαν ν' ἀποσπᾶσουν ἀπὸ τὴν κηδεμονία τῆς τὴν κόρη του Βαρβάρα, μόλις ἔφτασε σὲ ηλικία γάμου, ἀποκρύπτοντας τὴ διαθήκη, πού ὥριζε ἐπίτροπο καὶ τὴ γυναίκα του (στ. 3) καὶ πού ἄφηνε καὶ χρήματα γιὰ τὴ συντήρηση τῆς γυναίκας του καὶ τοῦ παιδιοῦ του (στ. 26), καὶ δηλώνοντας στὸ Δούκα πὼς ὁ Ἀγγελος πέθανε χωρὶς διαθήκη (ἔγγρα. Α', στ. 5-6). Μόλις ὁμως ἐπέτυχαν μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ Δούκα ν' ἀναλάβουν αὐτοὶ τὴν κηδεμονία τῆς Βαρβάρας, ἔκριναν σκόπιμο νὰ παρουσιάσουν τὴ διαθήκη, γιὰ ν' ἀναγνωριστοῦν τὰ κληρονομικὰ δικαίωμάτα τῆς ἀνιψιάς τους, τώρα πού ἡ μητέρα τῆς δὲ μπορούσε πιά νὰ ἔχῃ ἀνάμειξη στὴ διαχείριση τῆς περιουσίας.

Μὲ τὴ διαθήκη του αὐτὴ τοῦ 1436 ὁ Ἀγγελος Ἀκοτάντος, ἀφοῦ ὀρίζει γιὰ ἐκτελεστὲς τῆς τῆς γυναίκα του, τὸν ἀνιψιὸ του Μιχαὴλ Πρίγκιπα καὶ τὸ Μανουὴλ Μαρμαρᾶ, κληροδοτεῖ τὸ πατρικὸ του σπίτι στὸ παιδί του πού πρόκειται νὰ γεννηθῇ ἢ, ἂν αὐτὸ πεθάνῃ, στὸν ἀδελφὸ του τὸν Ἰωάννη. Ἀφήνει ἐπίσης διάφορα ποσὰ σὲ συγγενεῖς του, σὲ ἐκκλησίαις γιὰ μνημόσυνα καὶ σὲ « σπῆτια πτωχῶν καλῶν ἀνθρώπων ὅπου ἐπαράρθασιν » (= ἐξέπесαν). Ἀπὸ τίς ἄλλες διατάξεις τῆς διαθήκης του ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ γραφόμενά του (στ. 22-24) ὅτι « καὶ τὸ παιδὶν ὅπου θέλει γεννηθῇ, ἂν ἔναι ἀρσενικόν, θέλω νὰ μάθῃ πρῶτον τὰ γράμματα καὶ τότε τὴν ζωγραφικὴν τέχνην· καί, ἂν τὴν μάθῃ, ἀφήνω του τὰ τεσενιάσματά μου καὶ ὅλα τὰ πράγματα τῆς τέχνης, εἰ δὲ καὶ οὐδὲν τὴν μάθῃ, τὴν τέχνην λέγω, ἀφήνω τὰ τεσενιάσματά μου, τουτέστιν τὰ σκιάσματα καὶ ὅλα τῆς τέχνης τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Ἰωάννου », πού δείχνουν πὼς ἦταν ἐπαγγελματίας ζωγράφος καὶ ἐπιθυμοῦσε νὰ μάθῃ καὶ τὸ παιδί του καὶ ν' ἀκολουθήσῃ τὴν τέχνη του. Ἐνδιαφέρουσες ἐπίσης εἶναι οἱ πληροφορίες πού μᾶς δίδει γιὰ διαφορὰς

εἰκόνες ποὺ εἶχε στὸ σπῖτι του: τὴν «κεφαλὴ τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνας τὸ εἰκόνισμα τὸ στρογγυλόν», ποὺ τὸ κληροδοτεῖ στοὺς Σιναῖτες τοῦ Χάνδακα (στ. 33-34), «τὸ εἰκόνισμα τὸν Χριστὸν τὸ μέγαν», ποὺ τὸ ἀφήνει στὸν ἀδελφὸ του Ἰωάννη (στ. 43) καὶ τὴν Ἀνάσταση καὶ τὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ, ποὺ θέλει νὰ τὰ ἐκθέτουν σὲ προσκύνημα τὶς μεγάλες γιορτὲς στὴν ἐκκλησία (στ. 34-40). Δὲν ἀναφέρει ἂν οἱ εἰκόνες αὐτὲς ἦταν δικὰ του ἔργα ἢ ἂν ἀπλῶς τὶς εἶχε στὴν κατοχὴ του ὡς πολῦτιμες. Τέλος, ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι στὴ διαθήκη μνημονεύεται (στ. 5) καὶ «ὁ πνευματικὸς τοῦ Βαρσαμονεροῦ ὁ κὺρ Ἰωνᾶς», ποὺ πρέπει νὰ τὸν ταυτίσωμε (βλ. τὶς Σημειώσεις) μὲ τὸν ἱερομόναχο Ἰωνᾶ Παλαμᾶ, τὸ γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ κτίτορα καὶ ἀνακαινιστὴ (1426-1431) τῆς κρητικῆς μονῆς Βαρσαμονέρου μὲ τὶς περίφημες τοιχογραφίες.

Α'

Ἀπόφαση τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης γιὰ τὴ Βαρβάρα, κόρη τοῦ ποτὲ Ἀγγέλου Ἀκοτάντου

(24 Ἰουλίου 1457)

(Archivio di Stato di Venezia — Duca di Candia 11 : Atti antichi 2, τετραδ. 25 bis (1443-1457), σπάραγμα (στὸ τέλος τοῦ τετραδίου) πρῶτο (1457 Ἰούλιος - Αὐγούστος), χωρὶς σελιδαρίθμηση, φ. 4v-5r).

(φ. 4v)

Die XXIII Julii 1457

*Coram dominio comparens magister Theodorus Acontanto, rector
scolarum, exposuit nomine suo et nomine magistri Johannis, fratris
sui, pictoris, asserens qualiter magister Angelus Acotanto, frater eorum,
5 pictor quodam et protopsalla Grecorum in hac ciuitate, decesserat
intestatus. Et presentialiter remansit uiua una eius filia vocata Bar-
bara, que est in etate nubili, sub gubernatione Elene, matris sue, que
Helena est leuis cerebri et videtur velle maritare illam cum Johanne
Sculudi, filio Micaelis, qui continue cum maxima sollicitudine peruaga-
10 tur procatum cum scando assidue prope portam et in uia domus habi-
tationis. Sed ipsi duo barbani ipsius puelle intendunt maritare illam
de bonis eorum cum meliori sponso pro honore suo et secundum con-
ditionem facultatis bonorum eius. Vnde supplicabant dominio, quod
dignaretur mandare quod debeat fieri preceptum prefate Helene quod
15 non debeat maritare ipsam filiam suam sine consensu et voluntate
ipsorum barbanorum ipsius puelle et est contentus ipse Theodorus
tenere ipsam puellam in domo sua sub eius gubernatione ad suas ex-*

pensas, quousque ipsa maritetur, et quod debeat etiam fieri preceptum
 prefato Johani cum pena quod non debeat vagizare amplius illam
 20 pupillam nec re[...]*re se in porta uel in uia domus habitationis ipsius
 puelle, prout videbitur dominationi prouidere, pro honore ipsius or-
 phane. Ea propter, intellecta dicta expositione racionabili et pya et
 habito bono respectu ad conditionem debilitatis suprascripte Helene,
 matris dicte puelle orphane, dictum est per Magnificum dominum*
 25 *Geraldum Dandulo, honorabilem ducham Crete, et eius consilium,
 quod debeat fieri preceptum predictae Helene quod non debeat maritare
 ipsam filiam suam sine consensu et consilio ipsorum barbarorum
 suorum, sub pena yperperorum Vc, et quod ipsa puella debeat reduci*
 (φ. 5r) *ad standum [in domo] Theodori, barbani sui, qui [.]*
 30 *et prefato Johanni Sculudi quod debeat se abstinere de vagizando illam
 puellam et non debeat amp[lius stare prope portam] habitationis dicte
 puelle nec in uia prope domum illam per passus quinquaginta, sub
 pena standi in carceribus [per menses.... et] soluendi yperpera quin-
 quaginta tociens quociens contrafecerit et quod non debeat infere inju-
 35 riam de dicto nec de facto [ser Theodoro et Johanni,] barbaris supra-
 scripte puelle.*

Die vltimo suprascripti mensis Lazarus Duodo, gastaldo, retulit de man-
 dato domini se fecisse suprascripta precepta tam Helene, matri suprascripte
 puelle, quam Johanni Sculudi suprascripto, in forma et modo superius con-
 tentis. Et hec intelligantur esse ad beneplacitum dominationis.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Για τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ βλ. ὅσα σημείωσα παραπάνω, σ. 141 - 142.
 5. *et protopsalta Graecorum in hac civitate.* Σὲ πρόσφατη μελέτη μου (Μ. 'Ι.
 Μ α ν ο ὕ σ α κ α, Βενετικά ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς
 Κρήτης τοῦ 14ου - 16ου αἰῶνος (Πρωτοπαπάδες καὶ πρωτοψάλται Χάνδακος), ΔΙΕΕ,
 τόμ. 15 (1961), σ. 149 - 233) εἶχα καταρτίσει (σ. 153) τὴν ἀκόλουθὴ σειρὰ γνω-
 στῶν πρωτοψαλτῶν τοῦ Χάνδακα γιὰ τὴν περίοδον ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ : « Γ ε ὡ ρ -
 γ ι ο ς Π α υ λ ὀ π ο υ λ ο ς πρὸ τοῦ 1391 - μετὰ τὸ 1406 (βλ. ἔγгр. 3 - 5). — 'Α ν ὡ ν υ -
 μ ο ς (;) μετὰ τὸ 1406 - πρὸ τοῦ 1414 (βλ. σημ. εἰς ἔγпр. 7). — 'Ε μ μ α ν ο υ ἡ λ
 Σ ά β ι ο ς πρὸ τοῦ 1414 - μετὰ τὸ 1449 ; (βλ. ἔγпр. 7, 12 Α - Β) » . Τώρα, συμπληρώ-
 νοντας αὐτὴ τὴ σειρὰ, μπορούμε νὰ τοποθετήσωμε τὸν 'Αγγελο 'Ακοτάντο στὴ θέσιν
 πιθανώτατα τοῦ παραπάνω 'Αωνύμου (μετὰ τὸ 1406 - πρὸ τοῦ 1414), ποὺ εἶχα
 ὑποψιαστῇ.

8 - 9. *cum Johanne Sculudi, filio Michaelis.* 'Ο 'Ιωάννης Σκουλούδης αὐτὸς δὲ
 φαίνεται νὰ εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν 'Ιωάννη Σκουλούδη τοῦ 1418, γιὰ τὸν ὁποῖο βλ. Μ. 'Ι.
 Μ α ν ο ὕ σ α κ α, Μέτρα τῆς Βενετίας κλπ., ΕΕΒΣ, τόμ. 30 (1960), σ. 87, 91, 107,
 118 - 119 (γιὰ ἄλλους Σκουλούδηδες τοῦ Χάνδακα βλ. αὐτόθι, σ. 125 - 126).

25. *Geraldum Dandulo, honorabilem ducham Cretae.* 'Ο Gerardo Dandolo
Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Β' 10

ἐχρημάτισε Δούκας Κρήτης μεταξὺ 1456 καὶ 1459· βλ. Ernst Gerland, Das Archiv des Herzogs von Kandia im königl. Staatsarchiv zu Venedig, Strassburg 1899, σ. 36.

29 κ.έξ. Ἀπ' ἐδῶ πού ἀρχίζει τὸ πέμπτο φύλλο τοῦ χειρογράφου ὑπάρχουν σημαντικά κενά, γιατί τὸ φύλλο αὐτὸ εἶναι σχισμένο σὲ πολλὰ σημεῖα. Τὰ σημεῖα αὐτὰ προσπάθησα νὰ τὰ συμπληρώσω ὅπου καὶ ὅσο μπόρεσα.

Β'

Ἡ διαθήκη τοῦ ζωγράφου Ἀγγέλου Ἀκοτάντου [1436] ὅπως καταχωρίστηκε στὸ κατάστιχο τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης (16 Νοεμβρίου 1457)

(Archivio di Stato di Venezia — Duca di Candia 11: Atti antichi 2, τετράδ. 25 bis (1443 - 1457), τεύχ. 6 (τελευταῖο), χωρὶς σελιδαρίθμηση).

Die XVI mensis Novembris 1457 infrascripta scriptura greca, scripta manu magistri Angeli Acontanto, presentata per magistrum Johannem Acontato et pictorem, fuit hinc inferius registrata jussu dominij de uerbo ad uerbum cum cancellationibus contentis in ipsa scriptura, sicut in ea continetur.

† Διὰ τὴν παράβασιν τοῦ προπάτορος Ἀδάμ πάντες παρεδόθημεν τῷ θανάτῳ καὶ τῇ φθορᾷ καὶ οὐδείς ἐστὶν τῶν ἀνθρώπων, ὃς ζήσεται καὶ οὐχ ὀφεται θάνατον. Διὰ τοῦτο ἀγὼν ὁ Ἀγγεῖλος Κοτάντος ὁ ζωγράφος, ὡς ἄνθρωπος θνητὸς καὶ ὑπόχρεως τῷ θανάτῳ καὶ μέλλῳ ἀποπλεῦσαι ἐν Κωνσταντινουπόλει, διατάτομαι καὶ τὴν ἐμὴν διαθήκην ποιῶ εἰς τὰ ἐμὰ πράγματα καὶ οὕτως λέγω. Θέλω πρῶτον νὰ εἶναι κουμεσάριοι ὁ κὺρ Μανουὴλ Μαρμαράς ὁ χρυσοχός, ὁ σύντεκνός μου, καὶ ἡ γυναῖκα μου καὶ ὁ ἀνεψιός μου ὁ Μιχαὴλ Πρίγκιπας. Ἐπειτα ὀρθηνιάζω πρῶτον νὰ δωθοῦν ὑπέρπετρα δεκαεξὶ ἐλεημοσύνην διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ εἰς ὅκτῳ σπήτια πτωχῶν καλῶν ἀνθρώπων ὅπου ἐπαράρῃθασιν καὶ ἀφήνω νὰ γένουν δύο σαραταίμερα, τὸ ἓνα νὰ πίσῃ ὁ πνευματικὸς τοῦ Βαρσαμονεροῦ ὁ κὺρ Ἰωνᾶς καὶ τὸ ἄλλον νὰ γένῃ εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Κεφαλὰ καὶ ἡ δούλη μου ἡ Λουτζία μετὰ τὸν θάνατόν μου νὰ εἶναι ἐλεύθερη νὰ ἐπάρῃ καὶ ὅσα [ρ]ούχα τῆς ἔχω καμωμένα καὶ ἐὰν θέλει ἡ γυναῖκα μου νὰ ἐπάρῃ τὰ προικία της κατ'ἐξουσίαν ἡ τέτατος μοῦ τὰ ἔδωκεν καὶ ὅσα μοῦ ἔδωκεν ἕως ἡ ἐδὰ εἰς δηνέρια, νὰ τὰ ἐπάρῃ δηνέρια ἂν θέλει οὕτως, ἀφήνω τῆς καὶ τὰ χαρίσματα τῆς, εἰ δὲ καὶ θέλει νὰ τὰ ἐπάρῃ δηνέρια, οὐδὲν τῆς ἀφήνω τὰ χαρίσματα καὶ ἂν γεννήσῃ παιδὶν ἀρσενικὸν καὶ ζήσῃ καὶ πανδρευθῇ, ἀφήνω τὰ ὁσπήτια μου τοῦ νιοῦ μου, εἰς τὸ ὅποιον ὁ σπήτην ἐγὼ κατοικῶ, καὶ νὰ μηδὲν ἐμπορεῖ νὰ τὸ πωλήσῃ ἢ νὰ τὸ ἀφήσῃ τινός, ἀλλὰ νὰ παγένη ἀπὸ παιδὶν ὡς παιδὶν καὶ νὰ εἶναι κρατημένος ὁ νιός μου ἡ δίδει διὰ τὴν ψυχὴν μου ὑπέρπετρα τέσσαρα κάθα χρόνον τεσσάρων πτωχῶν καλῶν ἀνθρώπων χραιζομένων εἰ δὲ καὶ ἀποθάνῃ ὁ

υἱός μου χωρὶς νὰ κάμῃ παιδὶν ^{|11} εὐλογητικόν, [θέλω νὰ παγένῃ τὸ σπῆτῃ μου εἰς τὸν ἀδελφόν μου τὸν Ἰωάννην καὶ νὰ ἔναι κρατημένος ὁ Ἰωάννης νὰ δίδει κάθε χρόνον ὀδία τὴν ψυχὴν μου ^{|12} ὑπέρπυρα δώδεκα εἰς ἕξ ὁσπῆτια καλῶν ἀνθρώπων ὅπου ἐπαράρθαν καὶ νὰ μὴδὲν ἔμπορεῖ ὁ Ἰωάννης τὸ ὁσπῆτῃ μου νὰ τὸ πουλήσῃ ἢ νὰ τὸ ἀφήσῃ τινός, ἀμὲ νὰ παγένῃ ^{|13} εἰς τὸ παιδὶν του καὶ ἀπὸ παιδὶν ἕως παιδὶν ἀρσενικόν καὶ νὰ δίδει πάντα ψυχικόν ὅπου ὀρδινιάζω, εἰ δὲ καὶ ἀποθάνει ὁ ἀδελφός μου ὁ Ἰωάννης δίχως παιδὶν ἀρ^{|14}σενικόν, νὰ παγένῃ τὸ ὁσπῆτῃν εἰς τὴν Ἀγίαν Αἰκατερίναν εἰς τοὺς Σιναῖτας, νὰ πληρώνουν πρῶτον τὸ ταράδεγον εἰς τὴν κάμαραν, τὸ ὅ]ποιον ταράδεγον ^{|15} ἔναι ὅλον τοῦ ἀνωγέου ὅπου κατοικῶ ἐγὼ μὲ τὸ μαγατζὲν τὸν μικρὸν ὅπου ἔχω ἀποκάτω, καὶ τοῦ κατογέου ὅπου τὸ ἔδωκεν ὁ κύρης μας τοῦ ἀδελφοῦ μου ^{|16} τοῦ Ἰωάννη, ὅταν τὸν ἐπάνδρευσεν, ὑπέρπυρα εἴκοσι καὶ γρώσια τρ[ί]α καὶ εἴμεθα κρατημένοι ἐγὼ καὶ ὁ Ἰωάννης νὰ τὸ πλερώνομεν, ἐγὼ τὰς δύο μοίρας καὶ ὁ Ἰωάννης ^{|17} τὴν μίαν, ὥσάν τὸ ἔφηκεν ὀρδηνίαν ὁ κύρης μας· [καὶ τότε νὰ εἶναι κρατημένοι οἱ Σιναῖταις νὰ δίδουν κάθε χρόνον διὰ τὴν ψυχὴν μου ὑπέρπυρα δεκατέσσαρα εἰς ^{|18} ἑπτὰ ὁσπῆτια καλῶν ἀνθρώπων ὅπου ἐπαράρθαν καὶ τὰ ἐπιλοιπα, ὅπου θέλουν πέρνῃν ἀπὸ τὸ νίκην τοῦ σπιτίου, νὰ τὰ πέμπουσιν εἰς τοῦ Σινὰ ὄρους]. ^{|19} εἰ δὲ γεννήσῃ ἡ γυναῖκα μου παιδὶν θηλυκόν, νὰ ἔναι τὸ ὁσπῆτῃ [δ]λον εἰς προικίον τοῦ θηλυκοῦ, νὰ δίδει πάντοτε τὰ τέσσαρα ὑπέρπυρα τὸ ψυχικόν ὅπου ^{|20} ἀφῆκα ἢ τὸ θηλυκόν μου παιδὶν ἢ τὸ ἀρσενικόν ὅπου τὸ θέλει κληρονομήσῃ καὶ νὰ μὴδὲν ἔμπορεῖ τὸ θηλυκόν νὰ πανδρευθῇ ἕως τοῦ νὰ γένῃ δεκαπέντε ^{|21} χρονῶν, εἰ δὲ ἀποθάνει πρίχον πανδρευθῇ τὸ θηλυκόν, [νὰ παγένῃ εἰς τὸν ἀδελφόν || μου || τὸν Ἰωάννην μὲ τέτοιαν κοντετζιὸν ὅπου τοῦ ἀφῆνω, τὸ γράφω ^{|22} παρᾶνω]. καὶ τὸ παιδὶν ὅπου θέλει γεννηθῇ, ἂν ἔναι ἀρσενικόν, θέλω νὰ μάθῃ πρῶτον || τὰ || γράμματα καὶ τότε τὴν ζωγραφικὴν τέχνην καί, ἂν τὴν μάθῃ, ^{|23} ἀφῆνω του τὰ τεσενιάσματά μου καὶ ὅλα τὰ πράγματα τῆς τέχνης, εἰ δὲ καὶ οὐδὲν τὴν μάθῃ, τὴν τέχνην λέγω, ἀφῆνω τὰ τεσενιάσματά μου, ^{|24} τουτέστιν τὰ σκιάσματα καὶ ὅλα τῆς τέχνης τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Ἰωάννου. Ἀκομὴ θέλω ὅτι ἡ μεσαρεία μου ἡ περίσσεια καὶ εἴ τι μου θέλει ^{|25} [εὐρεθῇ εἰς] χρυσάφι καὶ εἰς [ἀ]σίμι νὰ πωληθοῦν καὶ μὲ ἄλλα δηνέρια ὅπου μοῦ θέλουν εὐρεθῇ, νὰ τὰ βάλουν εἰς τόπον σγούρον, ὅπ[ο]ν νὰ δίδουν διάφορον, ἀπὸ τὸ] ^{|26} ὅποιον διάφορον νὰ ἀποκρατεῖται ἡ γυναῖκα μου ἔστοντα χήρα μὲ τὸ παιδὶν ἕως ὅτου νὰ πανδρευθῇ τὸ παιδὶν· εἰ δὲ ἀποθάνει τὸ παιδὶν πρ[ί]χον πανδρευθῇ, νὰ παίρνῃ ἡ γυναῖκ] ^{|27} κα μου ὑπέρπυρα ἑκατὸν ἔστοντα νὰ στέκει χήρα· [καὶ ἀπὸ τὸ ἐπιλιπὸν μου καλὸν ἀφῆνω τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Θεοδώρου ὑπέρπυρα πενήντα καὶ τοῦ Ἰωάννου ὑπέρπυρα...] ^{|28} καὶ τῆς ἀδελφῆς μου τῆς Μπάρμπινας, τῆς γυναῖκας τοῦ κνρ Γεωργίου Μπάρμπο, τοῦ μπαρμπέρη, ἀφῆνω ὑπέρπυρα δέκα καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ μου] τοῦ Μι[χελ]ή Πρίγκιπα ὑπέρπυρα... καὶ τῆς σάν-] ^{|29} τολάς μου τῆς Ἀπλαδοῦς τῆς χήρας ἀφῆνω ὑπέρπυρα πέντε καὶ τὰ ἐπί-

λοιπα, εἴτι θέλουν περισσεύσει, νὰ δωθοῦν εἰς προικίων ἄλλων παιδίων θηλυκῶν εἰς πανδρ[εῖαν... καὶ ἐὰν θέλῃ ἡ γυναῖς]³⁰ κα μου νὰ γυρεύσει τὰ προικία της καὶ νὰ τὰ ἐπάρῃ νὰ τὰ ζητήσῃ δηνέρια, θέλω ὅτι νὰ πωληθοῦν ὅλα τὰ κατζήβελα ὅπου μοῦ ἔδωκεν εἰς τὰ προικία [καὶ νὰ τὰ ἐπάρῃ] ³¹ ἔξω ἀπὸ τὰ χαρίσματα της· καὶ τὰ βιβλία μου ἀφήνω τοῦ παιδίου μου, ἂν ἔναι ἀρσενικόν, νὰ μάθῃ γὰ ἀναγινώσκει καὶ νὰ παγένουν ἀπὸ παιδὶν ὡς παιδίον, [εἰ δὲ] ³² καὶ ἀποθάνει μικρὸν τὸ παιδίον, νὰ πωλοῦνται τὰ βιβλία, νὰ δωθοῦν τὰ στάμενα ἐλεημοσίη εἰς καλοὺς ἀνθρώπους πτωχοὺς ὅπου ἤλθασιν εἰς πτωχίαν καὶ εἰς χηράδες ³³ γυναῖκες πτωχαῖς καὶ εἰς ὑπανδρεῖαν θηλυκῶν πτωχῶν. [Ἀκόμη θέλω ἡ κεφαλὴ τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνας τὸ εἰκόνισμα τὸ στρογγυλὸν μετὰ θάνατόν μου νὰ δωθῇ εἰς [τοὺς Σι]³⁴ναῖταις, νὰ τὸ στένουν πᾶσα χρόνον εἰς τὴν ἐορτὴν τῆς Ἀγίας εἰς μνημόσυνόν μου]. ἀκόμη θέλω μετὰ θάνατόν μου τὰ δύο εἰκονίσματα τῆς κάμεράς μου, τὴν || Ἀνάστασιν || τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ³⁵ καὶ τὸ ἄλλον, τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, νὰ τὰ παγένουν εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Κεφαλάν, νὰ τὰ στένουν εἰς τὸ μέσον, μετὰ τὸν πόδαν, τὸν ἔχω ἐπιταντοῦ, τὴν Ἀνάστασιν τὴν Λαμπρὰν καὶ τὴν ³⁶ Γέννησιν τὰ Χριστοῦγεννα· καὶ ἀπὸ τὰ καλὰ || μου || νὰ κάμνουνσιν τρεῖς λειτουργίαις, τὴν Λαμπρὰν τὴν Κυριακὴν μίαν καὶ τὴν βαν ἄλλην καὶ τὴν Τρίτην ἄλλην μίαν καὶ τὰ Χριστοῦγεννα ἄλλην μίαν ³⁷ εἰς τὰς κς', τὴν ἐπίδεον ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, καὶ πάλιν νὰ γιαιέρονον εἰς τὸ σπήτι καὶ οὕτως νὰ ἔναι κρατημένον || νὰ κάμῃ || τὸ παιδίον ὅπου θέλει γεννηθῇ, ἀρσενικόν ἢ θηλυκόν, ἃ ζήσῃ, καὶ ³⁸{κά}θα χρόνον· εἰ δὲ καὶ ἀποθάνει τὸ παιδίον, ἀφήνω τὰ δύο εἰκονίσματα τοῦτα, τὴν Ἀνάστασιν καὶ τὴν Γέννησιν, εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Κεφαλάν καὶ ὅπου τὰ ψυχικά ὅπου ἀφήνω νὰ ³⁹ κάμου δύο κληξιόλαις σκλέταις μετὰ τὰς πόρταις, νὰ τὰ σφαλίζουν μέσα, νὰ κρέμονται ψιλὰ, τὴν Λαμπρὰν νὰ στένουν τὸ ἔναν εἰς τὸ μέσον καὶ τὸ ἄλλον εἰς τὰ Χριστό⁴⁰γεννα· καὶ ἀφήνω καὶ τὸν πόδαν μετὰ τὸ κοντάρι τῆς ἐκκλησίας, ὁδὶα νὰ στένουν· [καὶ ὁ ἀδελφός μου ὁ Ἰωάννης, ὅπου θέλει κληρονομήσῃ τὸ σπήτι μου, νὰ ἔναι κρατημένος ⁴¹ ταῖς τρεῖς λειτουργίαις νὰ κάμῃ κάθε χρόνον, τῆς Λαμπρᾶς ταῖς τρεῖς καὶ || τὴν || μίαν τὰ Χριστόγεννα παιδίων - παιδίων του· εἰδὲ εἰσεβῇ καὶ πέσῃ τὸ σπήτιν εἰς ⁴² τοὺς Συναῖταις, νὰ εἶναι κρατημένοι νὰ ποιοῦσιν τὰς τέσσαρες λειτουργίαις εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Κεφαλάν κάθε τὴν Λαμπρὰν καὶ τὰ Χριστόγεννα κάθε χρόνον]. ἂν ἃ⁴³ποθάνει τὸ παιδίον, τὸ μέλλει νὰ γεννηθῇ, τὸ εἰκόνισμα τὸν Χριστὸν τὸ μέγαν, ὅπου κρέμεται εἰς τὸ πόρτεγον καταπρόσωπον τῆς πόρτας, ἀφήνω τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Ἰωάννη.

⁴⁴ Nota quod sub dicta scriptura continetur hec alia scriptura :

Die XXVj Aprilis, Indictione XIIIj, Candide, suprascriptus ser Angelus presentavit mihi, Georgio Vataci, suprascriptam ⁴⁵ scripturam, quam dixit esse de manu sua propria, quam voluit esse suum

testamentum ; rogavit me, ut post mortem suam debeam reddigere in
^[46] *publicam formam cum additionibus et clausulis consuetis. Testes ser*
Petrus Sarentino, Micaletus Demilano et Galeacius Crassan ; complere
et dare.

^[47] *Die VIj Novembris 1457 papa Andreas Janizoplo suo sacramento firmauit*
fuisse literas suprascriptas scriptas manu suprascripti magistri Angeli Acontanto
^[48] *et hoc dixit scire, quia iste testis vidit alias scripturas ipsius ser Angeli, quas*
iste ser Angelus in uita eius dedit huic testi et hoc ^[49] *modo cognoscit literas dicti*
magistri Angeli.

^[50] *Die VIIIj mensis suprascripti, Ignatius Mezolatus, Ieromonachus, suo sacra-*
mento firmauit quod litere suprascripte fuerunt scripte manu suprascripti Angeli
et hoc dixit ^[51] *scire, quia iste testis vidit multociens scripturas suprascripti ma-*
gistri Angeli.

2 μέλλω· γράφε· μέλλων || 18 νίκην· δηλ. νοίκιν || 26 πρί[χου πανδρευθῆ...]· συμ-
 πλήρωσα σύμφωνα με τὸ στ. 21: πρίχου πανδρευθῆ || 28 ἐπάνω ἀπὸ τὸ σβημένο ἀδελ-
 φῆς ἔχει γραφτῇ: θείας || Μι[χελή Πρίγκιπα]· συμπλήρωσα τὸ ὄνομα ἀπὸ τοὺς στ. 3-4:
 Μιχελή Πρίγκιπας || 38 ὅπου τὰ ψυχικά ὅπου ἀφῆκα· γράφε: ἀπὸ τὰ ψυχ. κλπ.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

4-5. ἐπαράρθασιν (βλ. καὶ στ. 12, 18) = ἐξέπεσαν, ἐφτώχηναν (πρβλ. τὴ συνώ-
 νυμη περιφράση τοῦ στ. 32: ἤλθασιν εἰς πτωχείαν).

5. Ὁ πνευματικὸς τοῦ Βαρσαμονερού ὁ κὀρ Ἰωνᾶς. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν
 ἱερομόναχο Ἰωνᾶ Παλαμᾶ, ἡγούμενο τῆς μονῆς Βαλααμονέρου, ποὺ με ἐξοδᾶ του
 ἀνοικοδομήθηκε τὸ 1426 καὶ ἱστορήθηκε τὸ 1431 ὁ ἐκεῖ ναὸς τοῦ Ἁγ. Φανουρίου,
 σύμφωνα με τὴ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ τῇ δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν G. Gerola, Monu-
 menti Veneti nell'isola di Creta, τόμ. IV, Venezia 1932, σ. 539-541 (ἀριθ. 1).
 Ὁ Ἅγγελος Ἀκοτάντος φαίνεται πὼς σχετιζόταν με τὸ δραστήριο αὐτὸ ἀνακαινι-
 στή, ποὺ τοῦ χρωστοῦμε ἓνα ἀπὸ τὰ ἀξιολογώτερα συγκροτήματα τοιχογραφιῶν τῆς
 Κρήτης (γιὰ τὶς τοιχογραφίες τοῦ Βαλααμονέρου βλ. Μανόλη Χατζηδάκη,
 Τοιχογραφίες στὴν Κρήτη, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 6 (1952), σ. 72-75, ἀριθ.
 28 καὶ Ἀνδρ. Συγγροπούλου, Σχεδιάσμα, σ. 80-81)· ἂν ὅμως εἶχε καὶ ἀνά-
 μειξη ὡς ζωγράφος στὴν τοιχογράφηση τῆς μονῆς — πρᾶγμα πολὺ πιθανὸ — δὲν ἔχομε
 μαρτυρία.

5. εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Κεφαλᾶ. Ὁ Χριστὸς ὁ Κεφαλᾶς (ποὺ μνημονεύεται καὶ
 παρακάτω, στ. 35, 38 καὶ 42) ἦταν ἀπὸ τὶς γνωστότερες ἐκκλησίες τοῦ Χάνδακα·
 βλ. ὅσα ἔχω σημειώσει γι' αὐτὴν στὴ «Revue des Études Byzantines», τόμ.
 XVII (1959), σ. 45-46, σημ. 98.

6. κατζίβελα. Ἡ λέξη (ποὺ ἀπαντᾷ καὶ παρακάτω, στ. 30) εἶναι γνωστὴ καὶ
 σήμερα σὲ ιδιώματα καὶ σημαίνει τὰ οἰκιακὰ σκευῆ, καὶ μάλιστα τὰ προικῶα. Τὴ
 συναντοῦμε συχνὰ καὶ σὲ ἔγγραφα, πρβλ. Γ. Α. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ
 πράξεις Παξῶν διαφόρων νοταρίων, τῶν ἔτων 1658-1810, Ἀθῆναι 1958, (εὐρετή-
 ριο) σ. 520.

14. Εἰς τὴν Ἀγίαν Αἰκατερίναν εἰς τοὺς Σιναιτάς. Πρόκειται γιὰ τὸ περίφημο

συναϊτικό μετόχι της 'Αγ. Αϊκατερίνης στο Χάνδακα, πού ήταν και αξιόλογο κέντρο παιδείας και τέχνης (βλ. και παρακάτω, στ. 42). Σ' αυτό αφήνει ο 'Αγγελος και μὴν εἰκόνα τῆς 'Αγ. Αἰκατερίνης (βλ. στ. 33 - 34).

14. νὰ πληρώνουν πρῶτον τὸ ταράδεγον εἰς τὴν κάμαραν. Τὸ ταράδεγο (πού ἀπαντᾷ ἄλλου καὶ μὲ τὸν ἀσφαλῶς μεταγενέστερο τύπο ἀράδεγο) εἶναι ὁ ἔγγειος φόρος καὶ ὁ φόρος οἰκοδομῶν, πού πληρωνόταν στὸ δημόσιο ταμεῖο (τὴν κάμαρα). Γιὰ τὴ λέξη αὐτὴ καὶ τὴν ἐτυμολογία της (κατὰ τὴ γνώμη μου, ἀπὸ τὸ ἱταλ. terratico καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ βενετ. radego, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Στέφ. Ξανθουδίδης) βλ. ὅσα ἐσημείωσα στὸ ΔΙΕΕ, τόμ. 15 (1961), σ. 225, σημ. στὸ στ. 24.

23 - 24. τὰ τεσενιάσματά μου, τοντέστιν τὰ σκιάσματα. Πρόκειται γιὰ τὰ ζωγραφικὰ σχέδια ἢ ντισένια (ἱταλ. disegni, βενετ. disegni), πού τὰ λέγαν ἑλληνικά καὶ ἀνθίβολα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς ἐδῶ ἡ λέξη ἔχει πάρει ἑλληνικὴ κατάληξη, ἴσως ἀπὸ ἀναλογικὴ ἐπίδραση τοῦ συνώνυμου σκιάσματα.

24. ἡ μεσαρία μου = τὰ οἰκιακὰ ἐπιπλα καὶ σκεύη. Γιὰ τὴ σημασία τῆς λέξης βλ. Φ. Κουκουλέ, Γλωσσικά ἐκ Κύθνου, «Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον», τόμ. 6 (1923), σ. 289, σημ. 2.

28 - 29. [τῆς σάν]τολάς μου. Πιστεύω πὼς ἡ συμπλήρωση πού ἔκαμα εἶναι σωστή. Ἡ λ. σάντολος - λα (ἱταλ. santolo - la) σημαίνει καὶ σήμερα τὸν ἀνάδοχο, τὸ νουνό.

37. εἰς τὰς κς', τὴν ἐπίδεον ἡμέραν τῶν Χριστογενένων. Ἡ λ. ἐπίδεον, πού πρέπει νὰ σημαίνει τὴν ἐπομένη, τὴν ἐπαύριο, μοῦ εἶναι ἄγνωστη. Ἴσως πρόκειται γιὰ ἀντιγραφικὸ σφάλμα.

39 - 40. κλιζιόλες σκλέτες μὲ τὲς πόρτες, νὰ σφαλίζον μέσα. Πρόκειται γιὰ κορνίζες ἢ προθήκες πού ἔκλειναν μπροστὰ μὲ δυὸ φύλλα, γιὰ τὴν προφύλαξη τῆς εἰκόνας. Σὲ ἀνάλογο μεταγενέστερο κρητικὸ κείμενο, δημοσιευμένο πρόσφατα ἀπὸ τὸν Κ. Δ. Μέρτζιο, Ἡ ἰδιόγραφος διαθήκη Γρηγορίου ἱερέως τοῦ Μαρκᾶ τοῦ Κρητὸς (1704), «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 14 (1960), σ. 69 - 101, ἀναφέρονται πολλὲς εἰκόνες (βλ. σ. 77 - 79) πού εἶναι μὲ κνιζόλα ἐνταγιάδα χρυσομένη, μιὰ μάλιστα ἀπ' αὐτὰς (βλ. σ. 79) εἶναι καὶ μὲ γιालὶ ὀμπροστάς. Ἡ λέξη κνιζόλα, πού ἀπαντᾷ (αὐτόθι, σ. 76) καὶ μὲ τὸν τύπο κνιζόλα, προφανῶς εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴ λ. κλιζιόλα τῆς διαθήκης τοῦ Ἀκοτάντου καὶ ἔχει ἱταλικὴ τὴν προέλευση.

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

RÉSUMÉ

LE TESTAMENT D'ANGE ACOTANTO (1436), PEINTRE CRÉTOIS INCONNU (Pl. 52-53)

L'auteur publie et commente (document B) le testament (en grec vulgaire) d'Ange Acotanto, peintre et protopsalte de Candie, d'après une copie officielle, datée du 16 novembre 1457 et conservée dans les Archives d'État de Venise (*Duca di Candia 11: Atti antichi 2*, cahier 25 bis). En combinant les données de ce testament (qui n'offre comme indication chronologique que la simple date du 27 avril et l'indiction 14) avec les données d'un décret du duc de Crète (qu'il publie aussi: document A) concernant la fille orpheline du testateur et daté du 24 juillet 1457, l'auteur prouve que le testament a été rédigé en 1436. Il s'agit donc d'un testament d'un peintre crétois complètement inconnu, qui a travaillé à Candie peu avant la chute de Constantinople et au sujet duquel ce document nous fournit des renseignements intéressants.

M. I. MANOUSSAKAS

